

MARIAN VÁROSS ALEBO PROBLÉM FANATIZMU

MICHAL BARTKO, Bratislava

*Tým, čo poznali viaceré slobody
a čo predsa hľadajú slobodu človeka.*

Marian Váross, 1947

Marian Váross (7. 2. 1923 - 21. 11. 1988) prešiel životom ako filozof (čo je u nás menej známe) a ako výtvarný kritik, životopisec i teoretik (čo bolo u nás známe dostatočne). Sotvakto vie, že doktorát získal už v r. 1945 prácou *Osobnosť ako hodnotiaci akt (Pokus o psychologickú analýzu teórie hodnôt)*. Výsledky dvojročného postgraduálneho štúdia (1945-1947) - *Le fanatisme a L' intuitivisme comme théorie de la connaissance chez N. O. Losskij* - predložil ako doktorskú tézu na parížskej Sorbonne r. 1947. K filozofickej problematike knižne pridal ešte *Úvod do axiológie* (1969); inak jeho činnosť pohltili výtvarné problémy, dejiny výtvarníctva na Slovensku a už spomenuté profily maliarov. O jeho vklade do slovenskej filozofie vieme veľmi málo, lebo po vydaní *Úvodu do axiológie* bol M. Váross z vedeckej práce natrvalo exkomunikovaný. Jeho doktorská téza na Sorbonne zostala v rukopise, stihla ju nepriazeň osudu za totalitu i dnes. Domnievame sa však, že si zaslúži aspoň pohľad do problematiky, ktorú predostrela sorbonskej rigoróznejskej komisii.

Problém fanatizmu je vari taký starý ako problém boja a vojny, vrážd a krviprelievania medzi ľuďmi, počnúc kmeňmi a končiac národmi či svetadielmi. Váross siaha na jeho pôvod v každodennej ľudskej skúsenosti, skúma fanatizmus z hľadiska psychologického ako emotívnu a aktívnu zložku individua, ako filozofickú zložku axiologickú a sociologickú, aby tézu zavŕšil filozofiou fanatizmu. Skúsenosti druhej svetovej vojny, jej fanatické hrôzy, beštiálny zákon masového vyvražďovania, ako aj znaky povojnovej pomsty a odplaty - to boli bezprostredné impulzy Várossovej práce. Uprostred týchto fanatizmov sa humanizmus a sloboda človeka kúpali v krvi. A s ňou i všetko ľudské v dejinách. Keďže autorovi ide o analýzu problému fanatizmu, nepíše esej, ale objektívny rozbor tohto odvekého problému, snažiac sa pritom presne odtieňovať aj otázky s ním súvisiace i pohľady na dôsledky, ktoré so sebou prináša. O tejto jeho metóde svedčí aj plán diela, ktorý tu treba aspoň v hlavných rysoch načrtnúť.

Z plánu tohto diela môžeme zistiť, že autor postupuje objektívno-deduktívnou metódou, totiž od reálnych javov fanatizmu k ich psychologickému prieskumu, k ich vyhodnocovaniu až po ich filozofické, mravné a sociologické zavŕšenie. Takto má práca sedem častí s úvodom do každodennej skúsenosti. Realitné javy fanatizmu premietajú formy fanatizmu filozofického, náboženského a politického čiže formy fanatizmu ideologického. Tretiu časť diela tvorí výskum psychologických podmienok fanatizmu, štruktúry osobnosti, jej životného, intelektuálneho a scestného prejavu, ako aj jej sociálny aspekt, aspekt individuálneho a sociálneho ja, jeho integrácie

a dezintegrácie. Štvrtou časťou je téma zhodnocovania a hodnôt, povahy hodnôt, ich hierarchie a perspektívnosti. Piatu časť zaplňa pojem fanatizmu ako psychologického javu, a to od jeho genézy cez štruktúry, psychoanalytické znaky až po porovnanie so sociabilitou. Fanatizmus ako axiologický jav je individuálny i sociálny, ontologický i ideálny. Tu si autor všima hierarchiu fanatických hodnôt, ich typológiu, úlohu a tradíciu, ich pozitívne a negatívne póly, ako aj fanatizmus a jeho svet. Filozofické dôsledky fanatizmu, časť siedma, skúma jeho smerovanie k solipsistickému iracionalizmu, k afektívnemu logickému absolutizmu. Prácu završuje skúmanie mravného a sociologického aspektu fanatizmu, ktorým je amoralizmus neobmedzenej svojvôle a uniformistický totalitarizmus. Kritický záver je bodkou za touto rozsiahlou tézou, obhájanou roku 1947 na Sorbonne.

Spomenuli sme, že práca vychádza z každodennej skúsenosti autora, z vojny, zo zhodnej skúsenosti miliónov ľudí, ktorí ju prežili a ľahostajne nepozorovali jej zverstvá. Podstatné problémy ideologickej vojny sa autorovi zauzili okolo problému fanatizmu a údelu človeka v ňom. Je napísaná pre tých, čo sa snažili uchovať si aspoň holú existenciu uprostred masového vraždenia, nemajúc pritom ani kedy myslieť. Je teda reakciou na vojnu z hľadiska individuálneho, sociálneho a ideologického údelu človeka, totalitne zotročeného vo vojnovom svete. Fanatizmus však s koncom vojny nepominul, ale preniesol sa až do každodenného povojnového života vo formách pomsty a odpлаты. Práca má preto širší význam a rozrastá sa až do symbolu psychologického a sociologického, vyjadreného revanšom: smrť za smrť, pomsta za pomstu, nenávisť za nenávisť, násilie za násilie, vražda za vraždu. Takto zaberá život vcelku a jej problematika je až príznačná.

Psychologické korene fanatizmu môžeme nájsť už aj v zápase človeka s prírodou, v individuálnom a spoločenskom boji o život, o záchranu života, o prežitie. Jeho "pozitívny" prvok je teda obsiahnutý v sebazáchovnom púde. Už tu sa však vyvíjajú formy fanatizmu, ktoré sa neskoršie rozrôžňujú v individuálnom a sociálnom živote človeka. Fanatizmus si autor definuje ako spôsob konania, pôvodne náboženského, ktorý berú na seba kňazi, prostredníci zjavenia a veštby, presadzujúci orákulum násilím. Tento starý význam sa nevelmi líši od terajšieho: "Ako pre nás," hovorí Váross, "tak aj pre starú jeho interpretáciu, fanatizmus charakterizuje viera, neodolateľná viera v ideologický systém, ktorú sprevádza násilie..." Násilie je teda podstatným znakom fanatizmu. Ostatné jeho znaky z násilia vyplývajú. Formami fanatizmu sú potom veľké oblasti nemravného, intelektuálneho a spoločenského života, do ktorého fanatizmus vnáša svoju aktivitu a emotivitu. Napríklad fanatizmus idey dáva každej oblasti intenzitu a duchovnú extenzitu, ktorá je motorom nových činností, dáva jej fanatický svojvoľný prízvuk... Takto je fanatizmus nebezpečným hýbadlom neľudských ľudských činov. Prečo? Pretože je to hýbadlo násilnícke tak v oblasti náboženskej, ako aj v oblasti filozofickej či politickej, v ľudskom konaní vôbec. Ako násilnícka viera je iracionálny, zotročuje človeka a pohlcuje jeho slobodu.

Filozofický fanatizmus je pre autora formou fanatizmu, ktorá sa vyskytuje vo všetkých ostatných formách. Váross to zdôvodňuje takto: "Filozofia ako syntetické úsilie vytvoriť integrálny systém poňatia sveta na báze vedeckých premís obsahuje aj všeobecnú aplikáciu na všetky oblasti duchovnej aktivity." Fanatizmus je špeciálnou

formou duchovnej aktivity, preto filozofický fanatizmus nachádzame u všetkých fanatikov, prinajmenšom u jeho najtypickejších predstaviteľov. A tak fanatická emotivita a aktivita sa objavuje u nich až pri obrane osobného ideálu. Fanatizmus je spojený s násilím, preto kým bola filozofia ancillou teológie, teda v stredoveku, bol nerozlučne spojený s násilím inkvizície, ktorá vydávala ľudí obvinených z kacírstva na upálenie svetskej moci, a to mnohých jednoduchých ľudí, ale aj teológov a filozofov, ako napríklad Husa a Bruna. Netreba zdôrazňovať, že náboženský a politický fanatizmus zanechali v dejinách ľudstva nezmazateľné krvavé stopy a vo vojnách záľahy mŕtvych. Kňaz a filozof Giordano Bruno, zanietený pre pravdu, je opakom Nietzscheho, ktorý ničí všetky ideály dejín a s fanatickou úzkoprsosťou vymýšľa filozofiu nemorálneho nadčloveka a jeho agresívnej násilnickej moci, ktorá mala ťažké deštruktívne následky, pretože sa ukázala ako skutočne antihumanistická. Okrem toho Bruno svojim slobodným myslením dokázal aj kozmologickú pravdu heliocentizmu, ukázal teda perspektívy reality, kým Nietzsche je protireálny, a tak iracionálny, až chorobný. Je to prastarý bojovník, ktorému nie je nič sväté! Súmrakom model nazve ideály, ktoré udržiavajú ľudstvo pri živote, ničí ich s tvrdosťou schizofrenika, patologického mysliteľa, až maniaka! Prevracia humanistickú morálku naopak, všetky jej zákony znevažuje v mene dionýzovského princípu nadčloveka, píše *Zarathustru*, v ktorom sa stesľňuje. Dobrotivý Boh nemohol uspokojiť jeho túžbu po sile, vlastne po násilí moci a jej panovačných atribútoch: "Nenapraviteľný svätec má neodolateľnú chuť stať sa hriešnikom," takto obracia naruby humánnu náboženskú ideu, vyhlásiac "smrť Boha". Kde je prameň tohto filozofického fanatizmu Nietzscheho? Takto si stavia otázku Váross. A odpovedá: "V jeho životopise sú dva hlavné body života, v ktorých sa ukázal ako veľký fanatik. Najprv ním bol zjavný obdiv mužského ideálu, vojaka. Treba poznamenať, že to bolo hneď po dobrodružných a nešťastných štúdiách v Leipzigu. Potom o tom svedčí redakcia *Zarathustru*, rok po jeho nešťastnej láske. Nadčlovek mal teda byť úplnou útechou a oslobodením od všetkých životných slabostí, od slabostí citového života. Nietzsche chcel prekonať všetky zlé žiarlivosti, subtilnosti lásky aristokratizmom svojvôle, ale podarilo sa mu to len čiastočne." Z tohto jasne vyplýva, že Nietzsche do svojej filozofie moci a nadčloveka transponoval ideál svojho fanatického ja, protiludského a protihumánneho. Ide mu o kompenzáciu osobnej menejcennosti. Takto sa v neskorších dejinách Európy a sveta stal násilníkom sna a činu, čoho dôkazom je aj fakt, že hitlerovskí vojaci nosili vo vojne jeho knihu o *Zarathustrovi* v tlmoku.

Najfrapantnejším príkladom politického fanatizmu v novodobých dejinách Európy a ľudstva je bezosporu Hitler. Vieme o ňom veľmi veľa, preto je ťažko o ňom písať. Niekoľko jeho výrokov z diela *Mein Kampf* azda postačí na to, aby sme si urobili obraz o jeho politickom fanatizme, ako aj o jeho nebezpečenstve, ktorým fanatizoval masy. Raz a navždy definoval svoju politickú fašistickú vieru, keď ju vyhlásil za neznášateľnú. Napísal: "Budúcnosť strany je spätá s fanatizmom jej členov. Politická viera je neznášateľná. Nepripúšťa nijaký iný názor. Teror môžeme zlomiť iba terorom." Nie je dosť jasné, akým zatmením sa stal fanatizmus v politike? Ak sa čo len dotkneme psychológie davu, na ktorej Hitler staval svoje výboje, vynorí sa nám ako verný pokračovateľ Nietzscheho. "Masu netvorí profesori alebo diplomati. Ľudí ženie vpred fanatizmus a kolektívna hystéria. Masa usudzuje iba podľa citov. Človek musí mať

klúč k jej srdcu. Je to vôľa, sila. Dušu ľudu získame tak, že zničime jeho protivníka." Neľudskosť, nesloboda a nerozum diktovali spolu s násilníctvom tieto riadky. Preto sa nečudujme, že Váross o politickom fanatizme napísal vari najzdrčujúcejší odsudok, že je to fanatizmus absurdný, ale, žiaľ, vari aj najrozšírenejší!

Premietli sme v krátkosti faktografickú dreň Várossovej tézy o fanatizme a poukázali na jej aktuálnosť ešte aj po päťdesiatich rokoch. Je to práca široko koncipovaná, poučná, a keďže ľudstvo je nepoučiteľné, aj aktuálna. Jej nehynúcim zmyslom môže byť aj záverečná veta doktoranda o fanatikovi, ktorý sa vymyká z ľudskej spoločnosti: "Fanatické individuum potrebuje spoločenské prostredie, pretože pociťuje nutnosť teoreticky i prakticky tyranizovať; keby bolo samo na zemi, zošalelo by z toho, že sa samo považuje za absolútne, alebo zo smrti a samoty." Napokon môžeme povedať, že to je aj katarzia Várossovej doktorskej tézy.

PhDr. Michal Bartko
Sibírska 60
831 02 Bratislava
SR